

Kapittel 15

De strengeste straffene

*Kristen Gundelach, Finn Halvorsen
og Herman Harris Aall*

De strengeste straffene er fra 8 til 15 år. Det er flere i utvalget som fikk 8 år, men grunnen til at Kristen Gundelach er flyttet hit er at han ikke lente seg mot en profesjon eller lignende; han levde av å skrive som forfatter hele sitt voksne liv. Finn Halvorsen var også forfatter fra han etablerte seg på 20-tallet og ut livet, skjønt han fikk store utfordringer etter krigen med å få sine arbeider publisert. Betegnende er dette de to hvis sakprosautgivelser om den kulturelle tilstanden under okkupasjonen, *Vaktskifte i kulturlivet* og *I kampens hete*, har fått stor innflytelse på ettertidens rekapitulering av hva nasjonalsosialistisk kulturpolitikk var i norsk tapning. Herman Harris Aall kan på en måte sies å være en kuriositet i denne sammenhengen, ettersom han som historisk aktør så ofte er betinget av sin juridiske utdannelse og sitt virke, men han var forfatter og en aktør som hadde en viss kredibilitet på grunn av det litterære. Det var som nevnt Aall som forberedte Hamsun på møtet med Hitler (og fulgte ham dit), men han var også delaktig i organiseringa av møtet mellom Hitler og Quisling i 1939. Han skreiv skjønnlitterært både tidlig i karrieren og på tampen; samtidig er det ikke slik han huskes, og det finnes få beskrivelser av hva slags litteratur han skreiv.

Det mest åpenbare spørsmålet man kan stille til disse strenge straffene, er kanskje hvorfor akkurat disse tre personene fikk så strenge straffer. Det kan forklares ganske tydelig med at de innehadde sentrale kulturpolitiske verv under okkupasjonen, i tillegg til NS-medlemskap og andre aktiviteter. Finn Halvorsen var direktør for Teaterdirektoratet under okkupasjonen og en del av Kulturtinget. Kristen Gundelach var medlem av både det konsultative kunstnerråd (1940–september 1942) og Kulturtinget fra 25.09.1942. Herman Harris Aall var «juridisk utreder for tyske og norske myndigheter under okkupasjonen». I tillegg har de til felles at propaganda var et viktig tilfalepunkt. Alle tre deltok aktivt i pressen som kulturpolitiske representanter for den nye tid, både i idealistisk form og i byråkratisk form. De fremmet både NS og nazismen generelt.

KRISTEN GUNDELACH (1891–1974)¹⁸³

Født: 20.09.1891, Kristiansund, Møre og Romsdal

Litterær produksjon før 1940: Ti diktsamlinger, to novellesamlinger og en roman

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: ja, fra 12.04.1940

Dom: 8 års fengsel, Eidsivating lagmannsrett, 18.12.1945 + Høyesterett, 06.12.1946

Kristen Christen Larsen Gundelach ble født 20.09.1891 i Kristiansund av lærerforeldre, og hans besteforeldre kom fra enklere kår. På farssiden stammet familien fra Mecklenburg i Tyskland, og på morssiden fra Bærum. Han tok artium ved Aars og Voss skole i Kristiania i 1909 og påbegynte litteraturstudier etter det, men fullførte aldri en eneste eksamen. Som med andre virker han til å ha blitt så slukt av skribentvirksomhet ved siden av studietiden at det ble hans fulltidsgeskjeft. Han virket også som dikter og oversetter fra tidlig av.

183 Som Kristian Aurebekk Andersen (2009, s. 58) har påpekt, oppgis det ulike dødsdatoer: *Norsk Biografisk leksikon* angir at dødsåret er 1971, men *Store Norske Leksikon*, *Norsk Krigsleksikon*, samt referanser til ham i avisen *Folk og land* angir at dødsåret er 1974.

Han debuterte som 25-åring med diktsamlingen *Liv og lek* (1916) på forlaget Helge Erichsen. Samme år oversatte han Prosper Mérimées *Carmen* fra fransk. To år senere hadde han en ny diktsamling ute, *Det nye foraar* (1918), og også dette året hadde han en bok med gjendiktninger klar: *Franske vers*, et utvalg dikt fra franske poeter, deriblant Baudelaire, Corneille, Hugo. Samme år ble han medlem i DnF, etter forholdsvis få utgivelser, og utga en novellesamling i 1919 før han etablerte seg som lyriker og oversetter. Etter dette bega han seg ut på to stipendreiser som oppgis som viktige for hans senere holdninger, litterære så vel som ideologiske: I 1921 var han i Paris og Firenze, og to år senere hadde han et lengre opphold i Bayern.

I løpet av 20- og 30-tallet teller hans utgivelser 18, hvorav 7 er oversettelser fra både fransk og italiensk. To av utgivelsene er «rim» som en del av Jan Lundes *Eventyr i bilder* (nr. 1 i 1922 og nr. 2 i 1923) på Bladkompaniet. Syv av dem er egne diktsamlinger, og i tillegg er det et par novellesamlinger samt en roman under pseudonym fra 1929, *Hemmelige makter. Fortelling fra den hvite slavehandels farlige verden*. I *Store norske leksikon* er det oppgitt hele 9 pseudonymer som han brukte: «bl.a. Chr. Borg, Jan Borg, Christian Stjärnfeldt, Paolo Puccini, Philippe Platin, Kolbein Rune, Kristen Larsen, Finn W. Holme og Per Haugsvoll» (Rottem, 2024). Dette viser hans to bein å stå på: det ene som populærforfatter som skriver trivial- og spenningslitteratur, og på den andre siden som oversetter av storheter som Petrarca og egne seriøse poesiutgivelser som skal ha gitt ham «høy status i det litterære miljø» (Ringdal, 1995, s. 148). Denne virksomheten forteller også om en praksis som var utbredt blant forfattere på denne tiden.

Gundelach meldte seg inn i NS bare tre dager etter nazistene marsjerte opp Karl Johan¹⁸⁴, og har med rette blitt fremskrevet som en opportunist som benyttet de nye forholdene til egen tjeneste. Han hadde en produktiv periode under okkupasjonen og oversatte blant annet Goethes *Faust*, som skulle bli satt opp på teaterscenen, men som ble forhindret av Skuespillerforbundet ettersom de vurderte at det kunne oppfattes som propaganda. Under okkupasjonen skreiv Gundelach i *Fritt folk* som bokanmelder, i populære magasiner (bl.a. *Detektiv-Magasinet*), *Hugin og munin*, *N S månedshefte* og oversatte dikt i *Norsk-tysk tidsskrift*. Han var, ved siden av Finn Halvorsen, den fremste

184 I *Store norske leksikon* oppgis det feilaktig at han gjør det i løpet av høsten.

eksponenten for profesjonelle kritikere som gikk inn i partifolden (Thon, 2016, s. 244). Et eksempel på hans kritikk under krigen kan være hans rosende anmeldelse av debutanten André Bjerke: «Det toner en ny tid i André Bjerkes eolsharpe, men den er også følsom for vindpust fra den gamle. Den er i det hele tatt følsom, syngende og mottagelig.»¹⁸⁵ Kan hende det ligner litt på annen litteratur, men det er ingen svakhet, ifølge Gundelach; påvirkning gir fullt mening, særlig hos unge kunstnere.

Tidlig i løpet av okkupasjonen holdt han fem radiotaler som ble utgitt i bokform: *Vaktskifte i kunstlivet*. Han omtales som en av de mest aktive kulturpolitikere i NS' rekke, og boka legger grunnlag for NS' syn på litteratur (Andersen, 2009, s. 58). Han må kunne sies å ha et kunstsyn som var opptatt av autonomi: «Kunsten skal være sig selv», og videre er han opptatt av at kunstverker skal være resultat av en kunstners urdrift, en urdrift han samtidig ser på som universell; «[k]unstens urdrift er almenmenneskelig». Følgelig må hans kunstsyn sies å være åpent og demokratisk, i en viss forstand. I praksis derimot var hans kunstsyn ganske elitistisk og funksjonelt, i tillegg til at han gikk aktivt inn for kunst som i stor grad oppga autonomi til fordel for innflytelse. Gundelach er ellers særlig opptatt av at kommersielle bånd mellom presse og forlag skaper grobunn for dårlig litteratur, og at verdige forfattere (underforstått slike som ham selv) ikke får den plassen de fortjener. Ergo støtter Gundelach nasjonalsosialistisk kontroll over bransjen.

Under okkupasjonen oversetter Gundelach en samling med italienske sonetter som får tittelen *Fra Dante til d'Annunzio* (1943), og en del dikt fra tysk til samlingen *Tyske diktere. Lyrikk og prosa fra vår egen tid* (1941, som redigeres av Finn Halvorsen). Begge er utgivelser på Stenersen, og det er ikke et tilfeldig utvalg av dikt som er valgt. Han har også to egne utgivelser: *Strålen gjennom støvet* (1940) og *I mellemtiden* (1941). Andersen (2009) har analysert disse to, og i den første finner han en tematisering av en kommende tid og en førerkultus gjennom et førermotiv, uten at det knyttes til konkrete historiske størrelser; så kaller Andersen det «samtdsrefererende». *I mellemtiden* er en snodig utgivelse; den består av

185 Kristen Gundelach, «En debutant med muligheter», *Fritt Folk*, 28.11.1940.

noen egne dikt, en del oversatte utdrag fra Dantes Guddommelige komedie, dikt som det er uklart om er oversettelser av eller inspirert av Torquato Tasso, Théophile Gautier mfl., sonetter (både forfatterens og Petrarcas), et radiodikt for to stemmer og en hel del prosatekster.

Andersen (2009), s. 62

Den er med andre ord mer kompleks å analysere, men også her finnes en tematisering av en kommende tid. I *Nasjonalsosialister i norsk diktning* skriver Sveen (1943), om enn Conrad var den «interessanteste», at Gundelach: «Mer enn egentlig poetisk mottakelighet krever han derfor litterær dannelse av sine lesere, og den skolerte vil oppnå en fin nytelse ved å følge den klare idéutviklingen og den elegante teknikken i hans store poemer.»

Ved Nasjonal Samlings partijubileum i 1943, som i praksis var en førerdyrkelse av Vidkun Quisling, holdt Gundelach en historisk-politisk prolog til skuespillet *Det lykkelige valg* på Nationaltheatret, hvor han fokuserte på foreren: «Da lød en vårdag Vidkun Quislings ord/ ... /og alt de lenge drømte, vage, fjerne/fortettet seg til noe fast, en kjerne!» (Dahl, 1992, s. 423). Han mottok også diktergasje i årene 1942–45.

Tiltalebeslutningen mot Gundelach hadde seks punkt: (1) NS-medlemskap fra 12.04.1940, (2) medlem av det konsultative kunstnerråd fra 1940 til september 1942, (3) medlem av Kulturtinget fra 25.09.1942, (4) artikler og bidrag til «nasistiske aviser og tidsskrift», som *Fritt folk*, *Norsk arbeidsliv*, *Hugin*, *Munin*, *NS månedshefte* og *Norsk-Tysk tidsskrift* (fem artikler nevnes konkret), og (5) forherliget krigsinnsats for fienden i et innlegg i *Fritt Folk*.

Rettsaken mot Gundelach er en av de tidligste i materialet her, og Eidsivating lagmannsrett behandlet den allerede 18.12.1945. Retten besto av en formann, to dommere samt fire domsmenn, hhv. kontorsjef, prokurist, kjøpmann og frisør; en sammensetning av kun menn. Gundelach erklærer seg ikke skyldig. I rettsaken var det kun ett vitne, nemlig forfatteren Fredrik Parelius, som da var 66 år, men hva han avga som forklaring, vet vi ikke. Retten finner at tiltalte har forholdt seg som i tiltalen. De understreker særlig at han har skrevet artiklene etter eget initiativ, og at de er «sterkt aggressive [sic] og samtidig stilistisk meget godt formet og at den slags artikler fra tiltalte som hadde et relativt ansett navn som forfatter var særlig egnet til å vill-lede den alminnelige befolkning. Etter rettens mening har i det hele tatt den propagandavirksomhet som er drevet i pressen hatt en stor betydning for tilslut-

ningen til N.S. De som har stilet seg til rådighet for denne virksomhet har derfor et meget stort ansvar.» Videre påpekes en rekke konkrete artikler, og særlig at han har gitt motsatt fortegn til en del størrelser, slik som å ha kalt de som ikke gikk inn for NS «landsforrædere» og å ha kalt regjeringen i London «røverbanden i London». Retten hevder videre at Gundelach har benyttet seg av sin stilling for å motta kunstnergasje, og at han ellers aldri ville blitt vurdert som kvalifisert til det. At Gundelach skal ha vært uenig i målpolitikken til NS og protestert mot overdreven sagatid-dyrking, finner ikke retten å kunne veie formildende; ei heller at han angivelig ikke skal kunne ha hatt forstand på politikk. Han får en dom på åtte års tvangsarbeid.

Gundelach anket til Høyesterett, og saken kom opp dit 06.08.1946. I anken oppgis det som feil i saksbehandlingen at Gundelach ikke var kvalifisert til å motta kunstnergasje, men denne anken finner Dommer Bonnevie «åpenbart grunnløs». Dernest ankes det at Kulturtinget-medlemskapet var overtredelse av paragraf 98, men her vises det til at slik ble også komponisten David Monrad Johansen dømt, og dermed er riktig praksis. Til slutt ankes lengden på straffen, som Bonnevie heller ikke finner å kunne ta hensyn til. Som Bonnevie voterer to andre dommere også, men Dommer Gaarder og Andenæs finner at straffen er for strengt utmålt: «Selv om han hadde et temmelig kjent navn som dikter og oversetter, kan jeg etter arten av denne publisistvirksomhet ikke finne at den var egnet til å skape noen tillit blant allmenheten til hans politiske omdømme.»¹⁸⁶ De foreslår seks års tvangsarbeid som straff i stedet, men ettersom de er i mindretall fikk det ingen konsekvens. Interessant her er like fullt å merke seg at vurderingen av propaganda og det vi kan kalle overtalelsesevne, enten i form av å bruke stilling eller i form av å formulere ord, tanker og idéer, er gjenstand for uenigheter og ulike vurderinger helt opp til Høyesterett.

Angående kvaliteten på diktningen konkluderer Andersen (2009, s. 100) slik: «diktene. Noen er interessante og gode – bl.a. mange av Kristen Gundelachs dikt. Hans befatning med nazismen og engasjement for NS er nok hovedgrunnen til Gundelachs status som kasteløs i litteraturhistorien. I tillegg til det skrev han lite moderne diktformer og i en foreldet språkdrakt. Det er særlig det foreldede språket hans som har talt mot å bruke hans oversettelser

186 LS-sak, dok. 31, «Utskrift av Norges Høyesteretts kjennelse av 6/8–46».

der andre har vært tilgjengelig. Til tross for et overveldende antall sonetter blir han ikke nevnt under norske sonetteskrivere i *Litteraturvitenskapelig leksikon*, noe han nok burde vært. De andre forfatterne skiller seg ikke ut som spesielt lesverdige.»

Gundelach benådes 03.08.1949 og sonet dermed en langt kortere dom enn han opprinnelig var idømt, under halvparten. I motsetning til mange av de andre forfatterne som blir dømt i Landssvikoppjøret, er Gundelach raskt tilbake med litteratur, om enn forlagene ikke er like mottakelige som før. Han oversetter og bruker pseudonym, som det var høyere aksept for, og publiserer til slutt *Den rå fred: sonetter i harnisk* i 1951 på eget forlag. Som Andersen skriver (2009, s. 58): «formidler mange av de følelsene de tidligere NS-folkene hadde i tiden etter krigen». Denne boken ble angivelig brukslyrikk for miljøet rundt avisen *8. mai*, som i 1952 ble omdøpt til *Folk og land*, og for tidligere NS-medlemmer etter krigen, men den fikk også en seriøs resepsjon blant litteraturinteresserte. På de siste sidene av *Den rå fred* har Gundelach samlet kritikeromtaler av sine verk, blant annet av Karl Marthinussen, Gunnar Larsen, Paul Gjesdahl og Herman Wildenvey. Helt til sist står det oppført som om det var en kritikeruttalelse av «Erik Solem», med andre ord formannen i lagmannsretten som dømte Gundelach: «om 5 artikler: 8 års tvangsarbeide». Dette er en harselas over landssvikdommen, som man kanskje burde la være å ta alvorlig. Like fullt både feilrepresenterer den hva Gundelach ble dømt på bakgrunn av og overspiller Solems rolle, på bekostning av en enstemmig rett med syv personer som ble støttet av Høyesterett, og antakelig ville fått samme støtte av mange andre også. Samtidig forteller den mye om Gundelachs iver. Av oversettelser fra etterkrigstida finner vi blant annet *Sang II, IV og VI* fra *Aeneiden* (1967) av Vergil. Gundelach ble anerkjent også etter andre verdenskrig, blant annet av Asbjørn Aarnes. I 1974 døde Gundelach, og i avisene kunne man i nekrologene¹⁸⁷ lese om hans litterære bedrifter, hvor særlig *Faust*-oversettelsen får oppmerksomhet. Hans NS-medlemskap eller okkupasjonstida ble ikke nevnt i det hele tatt.

187 *Dagbladet*, *Nationen* og *Aftenposten* er de største som har nekrolog om ham etter døden, mens *Folk og land* har den lengste.

FINN HALVORSEN (1893–1960)

Født: 09.11.1893, Talvik, Finnmark

Litterær produksjon før 1940: Åtte romaner og fem skuespill

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: ja, fra 05.10.1940

Dom: 12 års fengsel, Eidsivating lagmannsrett, 14.11.1946

Finn Halvorsen var enda en av prestesønnene i forfatterstanden, født i Finnmark, men familien flyttet rundt. Han bodde i Alta og Luster før familien flyttet til Ålesund, hvor Finn Halvorsen tok artium. Etter dette flyttet han til Oslo for å studere teologi. Han begynte på Universitetet i Oslo, men avla ingen eksamen. Parallelt med studiene jobbet han i aviser, og det var journalistikken som tok hans oppmerksomhet. «I dag er hans ettermæle utelukkende knyttet til hans aktive innsats i NS-myndighetens kulturpolitikk», skriver Tom Lotherington (2024b) i *Norsk biografisk leksikon*, ettersom Finn Halvorsen var både direktør for Statens teaterdirektorat samt medlem i Kulturtinget under okkupasjonen. Før det hadde han over to tiår som aktiv forfatter. Han ga ut ni romaner, åtte skuespill, to novellesamlinger samt en erindringsbok, en monografi om skuespilleren Ingolf Schanche og en «legendeaktig» fortelling. På 30-tallet var han den mest spilte dramatikeren etter Nordahl Grieg og Helge Krog.

Han debuterte som nittenåring i 1912 med romanen *Fredløse* under pseudonymet F. Hein, mens den første under eget navn er *I skriftestolen* fra 1918. I løpet av mellomkrigstida oppnådde han status som anerkjent forfatter samtidig som han var redaksjonssekretær, journalist og aktiv i Norsk PEN. Han var litteraturanmelder, teaterkritiker og kulturjournalist i *Morgenposten* fra 1915, og fra 1919 redaksjonssekretær i samme avis. Han var fra 1915 også bidragsyter i det konservative magasinet *Ukens Revy*. Her arbeidet han sammen med andre viktige kritikere og forfattere, slik som Ronald Fangen, Arnulf Øverland og Ejlert Bjerke. Halvorsen ble også anmeldt positivt av Fangen for sine første bøker. I 1918 giftet han seg med Inger Iansen, som var datter av en tysker. I 1920 ble han med i DnF, og to år seinere ble han sekretær i foreningen, som da ble ledet av Oskar Braaten og hadde følgende styre: Ejlert Bjerke, Olav Duun, Sigurd Christiansen, Regine Normann og Ole Lie

Singdahlsen. I 1924 får han sitt gjennombrudd som forfatter med *Den kolde vaar*. Den anmeldes fordelaktig av så ulike kritikere som Inge Debes, Johan Falkberget, Sigurd Hoel, Kristian Elster, Regine Normann og Barbra Ring. Blant kritiske anmeldelser finner vi Ronald Fangen og C.J. Hambro, og tydelig negativ er kun Helge Krog. Like fullt er både mengden og betydningen av hvem det er som skriver omtalene her viktig: Halvorsen har blitt et navn man må forholde seg til. Han samarbeider med en rekke ulike personer, og både anmeldes og anmelder selv på tvers av det vi tenker på som ideologiske skillelinjer. For eksempel misliker han *Konene ved vannposten*, *Siste kapittel* og *Landstrykere*, men er positivt innstilt til Nordahl Grieg, Sigrid Undset, Kristoffer Uppdal og Johan Falkbergets bøker fra 20-tallet. Blant disse ble Grieg, Undset og Falkbergets bøker forbudt under krigen på grunn av anti-fascistisk innhold. Like fullt er Halvorsen generelt tydelig overfor verket og i mindre grad opptatt av hvem som har skrevet det. Han er for eksempel kritisk til *Syndere i sommersol*, men veldig positiv til Hoels *Ingenting* (1929), som han mener er årets bok. I 1927 starter han Norsk teater- og musikkritikerlag med Einar Skavlan, redaktøren for Dagbladet, som er særlig kjent for ettertiden for sin antifascisme. Halvorsen er sekretær i laget frem til september.

Han var *Aftenpostens* Italia-korrespondent i perioden 1927–1930 og rapporterte om (1) norsk-italienske kulturelle, vitenskapelige, religiøse og økonomiske forbindelser, (2) italiensk klima, natur og folkeliv, og (3) italiensk politikk og samfunnsliv, hvorav mest om det siste. Vi får likevel lite innsikt i Halvorsens politiske meninger utover at perioden i Italia åpenbart er formativ. Fra før framstår han som profamilie og med tradisjonelle, konservative syn, men vi vet lite mer. I Italia er han begeistret for Mussolini, geniet som samler landet/folket. Han hadde flere opphold i Italia, og der utviklet han en entusiasme for fascisme og særlig Mussolini, noe som er med på å forklare hans tilbøyelighet til nazismen (Lund-Iversen, 2016). I *Norsk litteraturhistorie* nevnes ingenting av litteraturen hans, men kun at han var en del av det tyske rikskommisariatets Kulturting (Andersen, 2012, s. 433).

Da han returnerte til Oslo i 1930, fikk han ansettelse i *Aftenposten* som kulturjournalist og litteraturkritiker. I tillegg til mer konvensjonelt stoff skriver han en spalte som heter «Utsyn over verdenslitteraturen». En av de første bøkene han anmelder, er Mussolinis *Min krigsdagbok* i rosende ordelag. Vennskapet med Ronald Fangen kommer til bruddpunktet, ettersom han ikke kan dele Fangens kritikk av Tyskland. Tre år senere er han på en lengre

europareise som avsluttes med at han kommer tilbake til det norske stortingsvalget, hvor Halvorsen stemmer på Nasjonal samling (Lund-Iversen, 2016, s. 129). Han utga tendensromanen tydelig mot kulturradikalisme, *Mot dag*, og skuespillet *Diktatoren*, som er modellert etter Mussolini. Senere ble Halvorsen angivelig skuffet over NS og stemte ikke på dem igjen før han meldte seg inn i 1940. I 1934 anmeldte han «Den gule serie», Sigurd Hoels utgivelsesserie på Gyldendal, som da hadde løpt i fem år og gitt ut 33 bøker. Han finner at den holder høyt litterært nivå, men savner italiensk litteratur og mener at kommunistisk tendens har fått for stor plass i serien. Halvorsen kan altså sies å være inkonsekvent eller selvmotsigende i sin anmeldervirksomhet. Noen ganger er han opptatt av det som kan tolkes politisk, andre ganger ikke, og det er ingen tydelig linje før under okkupasjonen, hvor han blir tydelig og koherent ideologisk. Her har han også antisemittiske passasjer, for eksempel – det vil si at han inkluderer omtaler av jødene som åpenbart er svertende og konspiratoriske. Kanskje handler denne mangelen på tydelig linje i anmelderiet før 1940 om det som kan være grunnlaget for hans syn på anmeldervirksomheten, slik han uttrykker det overfor teaterkritikken: «Vi teateranmeldere er umiddelbare i vår uttrykksmåte, det vi leverer i dagspressen er utpreget stemningskritikk» (sitert i Lund-Iversen, 2016, s. 172).

23.10.1940 ble Halvorsen ansatt som teaterkonsulent i Kulturdepartementet til Gudbrand Lunde. 16.03.1941 reiser han på tur til Berlin og propagandaministeriet for å studere organisering og administrasjon av tysk teater. Samme dag ser Halvorsen Hitler på nært hold; Hitler holder en tale i Berliner Zeughaus. Halvorsen reiser tilbake og fortsetter arbeidet fram mot 01.07.1941, da Statens teaterdirektorat ble etablert. Finn Halvorsen besvarte «Hvorfor jeg er medlem av NS»-enquêten i *Fritt folk* 2.12.1943 med et sterkt utsagn: «Jeg har alltid hatet kapitalismen med sitt iskalde blikk på de fattige som den har stjålet sin rikdom fra», og det påfølgende: «[...] Nasjonalsosialismen er den bevegelse som kommer altruismen nærmest». Videre henviser han til Jesus og å dele likt. Denne begrunnelsen får lite oppmerksomhet senere. Etter 1943 tar Åsmund Sveen over i Teaterdirektoratet, og Halvorsen vender seg mot egne skriverearbeider. I landssvik-saken er flere skuespillere avhørt og opptretter som vitner, og de fleste har inntrykk av at Halvorsen ville gjennomføre de nazistiske idéer. Han omtales blant annet som «fanatisk nazist», «ustabil», «Visste aldri hvor man hadde ham», «Ubevisst opportunist» og «Elskverdig, men rasende». Det er like fullt vanskelig å vite hvor mye man skal hefte seg

ved slike beskrivelser i en rettsprosess. Under okkupasjonen utga Halvorsen debattboka *I kampens hete* (1943). Før det får han et skuespill oversatt til tysk, *Marna kehrt zurück. Komödie in 3 Akten* (Stockholm: Englund), men utover det er forfatterskapet hans kun tilgjengelig på norsk. Før okkupasjonen ble riktignok noen av skuespillene hans satt opp i Skandinavia.

Tiltalebeslutningen mot Halvorsen hadde fire punkt: (1) NS-medlemskapet fra 05.10.1940, (2) anmeldelser Halvorsen leverte til Gestapo i 1941 av tre lærere Rustad, Thomas og Lampe, (3) «Intens propagandamessig virksomhet for fienden gjennom en rekke nasiforherliggende artikler i pressen», samt at han «opprettet som teaterdirektør Teaterskolen som hadde til formål å ensrette skuespillerstanden i nasistisk retning [sic]», og til slutt (4) teaterkonsulent i Kultur- og folkeopplysningsdepartementet høsten 1940–01.07.1941, sjef for Statens teaterdirektorat til sommeren 1942, medlem av Statens kulturråd og Kulturtinget. Akkurat hva som utgjør et punkt i tiltalebeslutningen her og ikke, framgår litt uklart, men det er tydelig at aktiviteten hans var omfattende, og at hvert punkt omfatter en rekke verv.

Halvorsen blir frikjent for deltakelsen i Kulturrådet, samt angivelsen av lærer Lampe, men dømmes for de resterende forholdene. I litteraturhistorien forsvinner han som forfatter til fordel for å bli beskrevet som NS-byråkrat. Leif Longum kalte Halvorsen «den fremste talsmann for nazistenes litteraturpolitiske program», og etterlivet har også fiksjonalisert Halvorsen som karakter i skjønnlitterære verk (Lund-Iversen, 2016, s. 16). I Sigurd Hoels *Møte ved milepælen* (1947) opptrer han i gruppen de «åndelig vanskapte», og i *Varulven* (1958) av Aksel Sandemose figurerer han som Torvald Ørje. I senere tid har han en kort opptreden i Kjartan Fløgstads *Grense Jakobselv* (2009).

7.12.1951 ble Halvorsen benådet og levde til 11.09.1960, da han døde 63 år gammel i en jernbanevogn i Italia. I mellomtiden arbeidet han med litteratur, men fikk ikke gjenopptakelse i DnF, som den eneste av forfatterne som ble dømt og søkte på ny etter krigen. Han møtte også lukkede dører hos forlagene fram til 1959, da Aschehoug ga ut hans siste bok *Jomfruen, helgenen og banditten*.

HERMAN HARRIS AALL (1871–1957)

Født: 22.09.1871, Nesseby

Litterær produksjon før 1940: En diktsamling, to skuespill og sytten sakprosa utgivelser

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: ja, fra 1933

Dom: 15 års fengsel, Eidsivating lagmannsrett, 09.09.1947

Herman Johan Regnor Harris Aall ble født i Nesseby 22.09.1871, inn i det som er den tydeligste overklassebakgrunnen blant alle de 38 forfatterne i denne boken. Han er også den som får den aller strengeste straffen: 15 års tvangsarbeid. Faren var sogneprest Nils Anton Aall (1833–1896), og farfaren Hans Cato Aall (1807–1859), prest og stortingsrepresentant. Oppveksten delte han med den fire år eldre broren Anathon, som senere blei filosof, professor og grunnlegger av Psykologisk institutt ved Universitetet i Kristiania. Selv hadde Herman en doktorgrad i jus og en i filosofi, og at han også beskjeftiget seg med skjønnlitteratur, bygger i enda større grad opp under hans stilling som en del av datidens kulturelite. Han var teoretiker og vitenskapsmann og publiserte en rekke bøker, eller som Rem, Fløgstad og Søybye skriver (2020, s. 72): «en sentral hjemmeavlet fascistisk teoretiker som også ga ut bøker hos Gunnar Stenersen under krigen». Flere ble oversatt til tysk, og han ble også oversatt til svensk, nederlandsk og engelsk, skjønt skjønnlitteraturen ble aldri oversatt. Han er av den type som er underrepresentert som NS-medlem i den kollektive hukommelsen.

Herman Harris Aall vokste opp i Øst-Finnmark, hvor han ble født, og flyttet videre til Oslo da det var tid for gymnas. Han gikk på Kristiania Katedralskole og fikk examen artium i 1891. Han studerte deretter jus etter en kort periode med teologistudier og tok graden cand.jur. i 1900. Etter studiene skreiv han dikt og debuterte med samlingen *Snefnug* i 1902 i København. Samme år fikk han bevilgning som overrettssakfører og dreiv privat frem til 1908. I 1907 gifta han seg i København med Gerhardine Jochomine Gersdorff de Serène d'Acqueria, som var datter av en fransk godseier og tilhørte en fransk-dansk adelsslekt. I årene etter ekteskapet opererte Aall som forsker og forfatter, angivelig understøttet av sin hustrus formue (Dahl, 1991, s. 144). Han ga ut skuespillet *Politikens komedie* under pseudonymet Alf

Øksbjerg i 1908. Deretter kom flerbindsverket *Interessen som normativ idé. En filosofisk og sociologisk undersøkelse* (1913–1920), som dannet grunnlaget for doktorgradene hans: dr.philos. i 1913 og dr.juris i 1921. Han holdt forelesninger ved universitetet, men fikk aldri ansettelse, i motsetning til sin bror.

I løpet av 1920-årene skreiv han en rekke bøker, hvorav flere var av politisk art, og Aall markerte seg tydelig som motstander av Storbritannia og deres sjøherredømme og tollpolitikk. I 1930 startet han idéene og diskusjonene med Vidkun Quisling og Frederik Prytz rundt det som skulle bli forløperen til NS, Nordisk Folkereising. Nordisk Folkereising var ikke bare en tysk-vennlig forening inspirert av Hitler og NSDAP, og følgelig sterkt kritisk til Storbritannia, marxisme og kommunisme, men også en organisasjon som tok til seg rasetenkningen og førerideen. Dette ble startskuddet for fascistisk styre i Norge. Dette arbeidet ledet til NS og til at Aall fikk sterke kontakter i Tyskland, og en æresdoktorgrad i Berlin. I 1939 reiser han på foredragsturné i Tyskland bekostet av Nordische gesellschaft. Han møter også sentrale nazister og starter arbeid med det som ble kalt individualsosialisme, som skulle avløse nasjonalsosialismen. Han inviterer Quisling til Berlin og møter ham der, bekostet av Aall. Aall ble leder for en forening for individualsosialisme med kontor i Malmø, som senere blir avslørt som kamouflasje for at kontoret i virkeligheten dreiv spionasje, ifølge rettsdokumentene. Aall hevdet at han ikke visste noe om dette, noe retten trodde ham på. Retten finner det heller ikke godtgjort at Aall hadde kjennskap til Quisling og Hagelins forbindelse med Rosenberg, Raeder og Hitler under oppholdet i Berlin i 1939.

Under okkupasjonen kommer det fem sakprosa-bøker og en diktsamling fra Herman Harris Aalls hånd. To av bøkene hans kommer også ut på tysk. På Stenersen gir han ut *Er Norge et fritt land?* i 1940 og *Nasjonalt livssyn og verdenspolitikk* i 1942. Deretter blir en tale som han holdt ved pressekongressen i Wien 25.06.1943, utgitt i bokform under tittelen *Ansaret for bolsjevismen*. På Viking forlag utgir han diktsamlingen *Fra Palmesøndag til Langfredag* i 1943, før hans siste utgivelse under okkupasjonen, som var på Kamban forlag, nemlig *Rettsbevissthetens politiske oppgave*. Ved siden av en produktiv periode som forfatter gjorde han mye annet under okkupasjonen, noe tiltalebeslutningen her effektivt får frem. Han arresteres allerede 15.05.1945 og holdes fengslet til dommen ble klar.

Tiltalebeslutningen mot Aall hadde ni punkt: (1) at han var medlem av NS siden 1933, medlem av NSH fra 10.05.1944, og ga økonomisk støtte til

NS og NSH, (2) at han ga økonomisk støtte til frontkjemperkontoret: 610, 70 kr. 22.02.1943, (3) at han ble utnevnt til professor i rettsvitenskap ved Oslo universitet og som medlem av Kulturtinget 1943/44, samt mottok statens kulturpris på kr. 10 000,-, (4) propaganda, spesifikt nevnes et intervju med *Berliner Børsen-Zeitung* og en rekke artikler i norske aviser, ukeblader og tidsskrifter, ni foredrag han holdt i NRK, to foredrag han holdt i Holland og Østerrike, samt fire av bøkene (*Er Norge et fritt land?*, *Norges politiske nyreisning*, *Nasjonalt livssyn og politikk* og *Rettsstudiets politiske betydning*), (5) «avgitt en rekke betenkninger og forslag» til NS og Rikskommissariatet, (6) at han forsøkte å få norske sjøfolk ut av alliert tjeneste, et arbeid han også fikk betydelige honorar for, blant annet et på 25 000,-, (7) at han jobbet for nazifisering av universitetet, (8) at han initierte og ledet «Undersøkelseskommissjonen av 1943» som formann, et arbeid for å renske Quisling og NS, og til slutt (9) at han forsøkte å kjøpe flyktningeiendom gjentatte ganger og kjøpte innbo for kr. 8 000,- enda han visste det var konfiskert, og tilhørte «en jøde som måtte forlate landet».

Aall var i Berlin da Norge ble invadert, og slik bortforklarer han også at han ikke har fått med seg maktovertakelsen til Quisling. Dette svarer dårlig med intervjuet i *Berliner Børsen-Zeitung*, hvor han forsvarte tyskernes overfall på Danmark og Norge som folkerettslig berettiget. Intervjuet kom også på trykk i *Hamburger Tageblatt* og *Aftenposten*. Han hevdet at han antok at det var gjort med Stortingets godkjennelse.

Han oppga at han trodde NSH var en utelukkende humanitær organisasjon. Kulturting-medlemskapet ble han, ifølge ham selv, kun tildelt; han sa at han protesterte mot det, at han ikke møtte, og at det dermed ikke var noe aktivt fra hans side. Angående Undersøkelseskommissjonen oppga han at både Terboven og Quisling var mot denne, men at Aall ga Hamsun i oppdrag å forelegge saken for Hitler i 1942, da han fasiliterte dette besøket, og at Aall fikk samtykke etter det. Retten oppsummerer det slik: «Tiltaltes hensikt med kommisjonen var å få en strengt historisk vitenskapelig undersøkelse av forskjellige forhold før og etter krigsutbruddet», og selv om de tydelig ser dette i linje av hans øvrige propagandavirksomhet, anser de det like fullt ikke som godtgjort at «hensikten var å renske Quisling og NS». I det store og det hele er Aalls forsvar preget av: «at han har vært i en tvangssituasjon og har handlet for å avverje større farer og ulykker for land og folk». Retten derimot er av motsatt oppfatning: at han har handlet etter eget tiltak og har forstått at han aktivt har ytet fienden bistand.

I skjerpene retning legger retten vekt på hans utdannelse og posisjon, samt «den høyst usømmelige tone», men alvorligst finner de arbeidet for å få handelsflåten til å «svikte sin plikt». De finner lite i formildende retning, men har «tatt hensyn til at tiltalte er en eldre mann som nå er temmelig medtatt av sykdom».

Ved domsslutningen fremkommer det at han får 15 års fengselsstraff, og ikke tvangsarbeid som mange andre. Han frifinnes for tre tiltaleposter, det vil si medlemskapet i NS' hjelpeorganisasjon, for Kulturting-medlemskapet og for to av underpunktene med «forslag», det vil si et forslag om opprettelse av et justisdepartement utenfor Administrasjonsdepartementet, og om å få ny forfatning, samt en bemerkning til T.B. Ungers utkast til en rikstingsorganisasjon. En av dommerne tar dissens, og mener at Aall ikke kan dømmes for NS-medlemskapet, og noen mindre saker, og synes flertallsdommen «skyter langt over målet», og mener seks års fengsel ville vært passende.

Oppsummering

Ettersom Halvorsen, Gundelach og Aall er de som får strengeste straffer, er det også mye tilgjengelig informasjon om dem. Biografiske utlegninger kunne vært lange, og Halvorsen har sågar en biografi, men i denne sammenhengen er det dommene og domsavsigelsene som har fanget interesse. Sakene her er de tydeligste på hvordan det særlig ble understreket hvilket svik de hadde begått som kunstnere, og dermed hva slags forventninger som lå til deres rolle som kunstnere.

Dagen etter at den første kunstneren hadde blitt dømt for Landssvik—komponisten David Monrad Johansen, som fikk fem og et halvt års tvangsarbeid av Eidsivating lagmannsrett—fulgte *Dagbladet*¹⁸⁸ opp med en leder om det generelle emnet kunstneres ansvar under krig: «Fordi kunsten taler så sterkt til menneskesinnene har kunstnerne et større ansvar enn de fleste andre, når de trer offentlig fram. De legges mer merke til enn andre, både hjemme og

188 *Dagbladet*, 08.11.1945, «Kunsten og ansvaret», s. 3.

ute. De er med på å skape meninger, både sine egne landsmenns meninger og utlendingers meninger om oss». Lederen er en full støtte til dommen mot Monrad Johansen, og det følger logisk at *Dagbladet* dermed mente at den burde skape presedens for videre behandling av kunstnere i Landssvikoppjøret. Som vi så med Gundelach, forekom det også slik. Slik understrekte avisen dommens betydning: «Den kloke dommen slo også i hjel forsøkene på å få kunstnere annerledes bedømt enn andre på grunn av deres 'temperament', og videre: «Det er en falsk betraktning, og den er til skade for kunstnerne selv som stand. Nettopp det følsomme og fantasifulle i kunstner temperamentet gir skjerpet sans for å skille mellom ekte og uekte. Det må ikke vrenses om til en slags barnslig uansvarlighet. Kultursvikerne er blant de farligste og forakteligste av landssvikerne, og det er riktig å slå fast deres skjerpede ansvar.» Monrad Johansens dom ble avlagt to uker før den første forfatteren, Peter Munheim, mottok dom, og omtrent en måned før Kristen Gundelach ble dømt. Halvorsen og Aall ble dømt henholdsvis ett og to år etter. Til felles for Gundelach, Halvorsen og Aalls dommer er at alle har dette alvoret som *Dagbladet* understrekte i lederen, som en del av deres dommer. Der hvor enkelte andre forfattere i større grad blir vurdert i formildende retning, holdes det hardt på Gundelach, Halvorsen og Aalls ansvar som kunstnere. Dette vurderes nærmere og samlet for alle som ble etterforsket i oppjøret i neste kapittel.